

ІНДЄВРОПЕЙСЬКА СПІЛЬНІСТЬ — теоретичне поняття, запроваджене для пояснення причини об'єктивно спостережуваних спільних істотних рис численних мов і народів — їхніх носіїв у Європі, Індії, а також на суміжних теренах. Мовний та етнічні аспекти поняття «І. с.» не тотожні.

Мовна індоевропейська спільність

Мовна індоевропейська спільність (індоевропейські мови) — одна з найбільших родин мов світу (писемні пам'ятки від 3 тис. до н. е.), яка від поч. 2 тис. до н. е. була поширена від Індії до Європи. Відомо бл. 140 індоевропейських мов, які рідні для 45 % людства (бл. 3 млрд осіб). Серед 25-ти мов світу з найвищою демографічною потужністю є 16 індоевропейських мов (гінді, іспанська, англійська, португальська, бенгальська, російська, німецька, пенджабі, маратхі, французька, урду, італійська, перська, гуджараті, польська, українська). Серед робочих і офіційних мов ГА ООН є чотири індоевропейські мови: англійська, французька, іспанська, російська.

Про подібність слів індоевропейських мов до мов Європи писали у 16–18 ст. Термін «індоевропейські мови» уперше 1813 вжив Т. Юнг. Основи індоевропейістики заклали Ф. Бопп, Р. Раск, Я. Грімм. Класич. період індоевроп. порівняльного мовознавства пов'язаний із працями Ф. Боппа, А. Шлейхера, К. Бругмана. Переглядом концепції молодограматиками (1880-і рр.) і ларингал. теорією Ф. де Соссюра започатковано «новітні» індоевроп. студії. Оскільки порівнял.-істор. метод та порівнял.-історичне мовознавство виникли на базі вивчення індоевропейських мов, вони стали першою мовною родиною, постульованою як особлива форма об'єднання мов за ознакою істор. спорідненості граматики і словника. Виділяючи ін. мовні родини, вчені орієнтувалися на досвід вивчення індоевропейських мов, для яких уперше укладено етимологічні словники.

Серед племен-носіїв мов гіпотетичної бореальної (ностратичної) прамови мала бути група носіїв діалектів, умовно названа праіндоевропською мовою (П. м.). Насправді це назва сукупності узгоджених між собою гіпотетичних праформ, реконструйованих із явищ теперішніх індоевропейських мов дедуктивним методом порівняльного відновлення їхнього давнього стану. Спроба т. зв. системного опису П. м. належить К. Бругману (1902), а реалістичного — Т. Гамкрелідзе і В. Іванову (1984), для яких П. м. не монолітна, а сполучає різні часові стани розвитку. Як і сучасна укр. мова, П. м. мала бути флективною (тобто відношення у реченні між словами зі словозміною передавали в ній доданими до основи флексіями, на відміну від багатьох теперішніх

індоевропейських мов). У П. м. до коренів слів (базових морфем із лексичним значенням) приєднували афікси; система дієслова була складною, із чергуванням звуків.

Під час розселення носіїв П. м. і взаємодії з ін. місц. мовами відмінності між діалектами П. м. мали поглибитися, чим пояснюють формування окремих груп індоевропейських мов (цей етап документально не засвідчено). Припускають, що носіями П. м. були рільничо-кочові племена археол. культури шнурової кераміки. Аналізуючи зміст реконструйов. прасловника, можливу прабатьківщину індоевропейських мов розміщують на землях Центр. Європи разом із Наддні-пряниною, які у 2 тис. до н. е. були степом.

Сучасні індоевропейські мови вважають нащадками П. м., поділ якої на групи стався внаслідок інновацій у словнику і граматиці через взаємне просторове віддалення сусід. груп. Напр., із того спільного у фонології, елементах та структурі, що є в усіх слов'ян. мовах, дещо наявне також і в ін. індоевропейських мовах або з'явилося у зв'язку з інноваціями у праслов'ян. мові; це і зумовлює статус слов'янських мов як гілки індоевропейських мов. Запозичена А. Шлейхером із біології теоретична схема генеалогічного дерева індоевропейських мов відповідала б мовній дійсності, якби окремі гілки мов розвивалися далі ізольовано від інших. Насправді між мовами сусідніх гілок завжди існували контакти, які не можливо пояснити за цією схемою (дельта-концепція Л. Клейна).

Контакти породжують запозичення та ін. види конвергенції у фонології, елементах і структурі, до вивчення яких застосовні теор. схеми ареал. лінгвістики, «теорії хвиль» (Й. Шмідт). Так, перед складотворчими звуками П. м. *r̥, *l̥, *m̥, *n̥ мови германської, балтійської і слов'янської груп розвинули голосний високого піднесення *u, що властиве тільки для мов цих трьох груп та відповідає схемі «теорії хвиль». Балканська ліга мов засвідчує ареальне сходження між мовами навіть дуже віддалених за структурою гілок індоевропейських мов.

Виділяють 16 гілок (груп) індоевропейських мов:

1) Анатолійська (хетсько-лувійська) група: Мала Азія, ієрогліфічні і клинописні тексти 18–3 ст. до н. е.

2) Грецька мова: Греція, Мала Азія, тексти від 15 ст. до н. е.; тексти Гомера датують 8 ст. до н. е.; давньогрец. діалекти, койне, візантійсько-грецька, ново-грецька.

3) Італьська група: Італія, написи від 7 ст. до н. е.; фалійська, певкінська, умбрійська, оскійська, латина (архаїчна, згодом класична); *sermo vulgaris* «нар. латина», продовженням якої є сучасні романські мови: італійська (тексти від 10 ст.), сардинська, ретороманська, французька (тексти від 9 ст.),

окситанська, каталанська, іспанська, галісійська, португальська, румунська, аромунська. На основі роман. виникли креольські мови і деякі штучні, напр., [есперанто](#).

4) Кельтська група: крайній Зх. Європи; тартеська (8 ст. до н. е.) в Іспанії, галльська (написи 6-1 ст. до н. е.), кельтиберій. (2-1 ст. до н. е.), галатська (Мала Азія); бриттські (валлій.: тексти від 8 ст., бретонська; згасла у 18 ст. корнська); ґойдельські (ірланд.: тексти від 8 ст., ґельська; згасла у 20 ст. менська).

5) Венетська мова: Пн.-Сх. Італія, написи від 6 ст. до н. е.

6) Германська група: Європа, три підгрупи. Сх.-герм.: готська (у Подунав'ї й на Наддніпрянщині, 2-4 ст.; напис на списі з Ковеля; переклад Біблії єпископа Вульфилі у 4 ст.), кримськоготська (Крим до 15 ст., глосарій О. Бюсбека 1562), вандальська, бургунська (у топонімії). Зх.-германська: англійська (тексти від 8 ст.), нім., їдиш, нідерландська (голландська), африкаанс, фризська. Пн.-германська (скандинавська): ісландська (тексти від 12 ст., епос, саги), данська, шведська, норвезька (у двох формах: букмол, нюношк).

7) Тохарська група: за станом звук. будови і граматики вважають однією з найдавніших гілок індоєвропейських мов. Сіньцзян-Уйгур. р-н Китаю, тохарська А і В (тексти 5-9 ст. н. е. письмом брагмі). Бл. 10 ст. н. е. під тиском уйгур. мови вийшла з ужитку.

8) Індійська (індоарійська) група: Індія, тексти від 2 тис. до н. е. (ведійська мова, санскрит; палі). Сучасні індійські мови: ґінді, бенґалі, маратхі, сінгалі, панджабі, ґуджараті, непалі, циган. та ін.

9) Дардська група: Афганістан (нуристанська і власне дардська).

10) Іранська група: Іран, Центр. Азія, клинописні тексти від 6 ст. до н. е. (давньоперська), згодом авестійська, скіфська, парфянська, согдійська, хорезмська. Сучасні іранські мови: фарсі (перська), дарі, пушту (афганська), таджицька, осетинська, курдська, белуджійська, шугнанська, рушанська та ін.

11) Вірменська мова: Вірменія, Мала Азія (Урарту), тексти від 5 ст. н. е.

12) Фригійська мова: Мала Азія, тексти від 8 ст. до н. е. до 3 ст. н. е.

13) Фракійська мова: Балкани і Мала Азія, тексти від 6 ст. до н. е. Сюди ж, імовірно, належить дакійська мова.

14) Іллірійська група: Зх. Балкани, Пд. Італія, написи месапійською мовою від 6 ст. до н. е. Єдиним нащадком іллірійської групи мов є албанська (написи від 14 ст.; деякі вчені її зараховують до фракійської групи).

15) Балтійська група: країни Балтії, дві підгрупи. Зх.-балтійська: пруська, ятвязька, голядська, куршська (згаслі до 17 ст.). Сх.-балтійська: литовська, латвійська (або латиська, тексти від 16 ст.). Лексична подібність до праслов'янської не охоплює базового словника, морфологія імен архаїчна, а дієслів інноваційна, тоді як

у слов'ян. мовах навпаки (О. Трубаčov). Це суперечить теор. конструкту «балто-слов'янська гілка індоєвропейських мов»: теперішня схожість балтійських і слов'янських мов не залишок одвічної праєдності, а наслідок довгих контактів уже сформов. мов.

16) Слов'янські мови: Центр. і Сх. Європа; за політико-геогр. ознакою три групи (раніше віддавали перевагу поділу на дві групи: пн. і пд.). Пд.-слов'ян.: старослов'янська мова (тексти від 10 ст.: переклади Євангелія, Псалтиря, Требника; у пд. і сх. слов'янська книжна мова до 16 ст.; культова мова донині). Сучасні мови: болгарська, македонська, сербська, словенська. Сх.-слов'янські (місц. назви і сх.-слов'ян. мовні явища у старослов'ян. текстах від 12 ст.): українська, білоруська, російська. Зх.-слов'ян.: польська (польські топоніми й імена у латинських текстах від 12 ст.), чеська (чеські топоніми й імена в латинських текстах від 12 ст., літ. мова від 14-15 ст.), словацька, верхньо- і нижньолужицька, кашубський діалект із влас. писем. традицією, полабська (до 18 ст.).

На підставі відмінностей процесів звук. розвитку серед індоєвропейських мов розрізняють дві єдності: периферійну (мови кентум від лат. centum «сто»; групи 1-7) і центральну (мови сатем від санскр. satem «сто»; групи 8-16). Поділ «індоєвропейських мов кентум / сатем» за однією ознакою (форма числівника сто; фон Брадке, кін. 19 ст.) недосконалий, але економний для пояснень. За даними істор. мовознавства, носії мов кентум (периферій.) відокремилися від решти носіїв П. м. у такій послідовності: хетсько-лувійська і тохарська у 4 тис. до н. е.; італ., венетська і кельтська у 3 тис. до н. е.; германська і грецька у 2 тис. до н. е. Носії індоєвропейських мов сатем (центр.) розселилися у 1 тис. до н. е. Виділення єдності сатем зумовлене тим, що визначал. ознаки цих мов мають базові риси П. м. та низку спіл. інновац. змін, які сталися один раз і поширилися на весь простір П. м., окрім периферій. р-нів (мов кентум). Розвиток П. м. був складнішим, ніж теор. схеми «генеалог. дерева» і «хвиль». Так, деякі спіл. риси фригійської, грецької, фракійської, вірменської груп єднають їх з індійськими та іранськими групами індоєвропейських мов; інші риси (як-от аорист) спільні у цих мовах з анатол. групою, а ще інші (особливо утворення теперіш. і минулого часів) — із балт. та слов'ян. мовами і могли сформуватися у пізніших контактах.

На відміну від дискусій. питання витоків П. м., час існування її мов-нащадків вивчений краще. У 25-21 ст. до н. е. розпад П. м. на кілька мов уже очевидний: на Балканах поширена протогрец.; навколо Каспій. моря мова протоіндоіран. племен андронов. культури; у Центр. Європі діалекти кентум культури келихів; тарим. мумії, ймовірно, відповідають прототохарській мові. У 20-16 ст. до н. е. катакомбна культура у степах України, винайдення колісниць, що зумовило стрімке поширення носіїв індоіранських мов та поділ на індійську та іранську групи; з протоанатолій. розвинулися хетська і

лувійська; протокельтську мову пов'язують з носіями унетицької культури. У 15-11 ст. до н. е. культурам бронз. доби Пн. Європи відповідає протогерм. група індоєвропейських мов; у Центр. Європі виникають культури залізної доби (попелових поховань і гальштатська), з якими співвідносять протокельтську мову; носії протоітальської групи мігрували на Апеннін. п-ів; на Пелопонесі мікен. цивілізація (мова пам'яток лінеар. письма В); у Пенджабі укладено Рігведу, постала ведична цивілізація. У 10-6 ст. до н. е. кельтські мови поширилися у Центр. і Зх. Європі, поряд із протогерманськими; балтійські перебували pobl. фракійської; протослов'ян. — на Серед. Дунаї; поеми Гомера і початок класич. античності; Гаутама проповід-ував буддизм, Зороастр уклав Ґати; імперія ахеменідів прийшла на зміну Еламу та Вавилону; поділ протоітал. на оско-умбр. і латино-фаліс.; поява грецької і староітальської абеток; розквіт палеобалканських мов. У 5-1 ст. до н. е. класична античність; поширення грецької і латинської мов у Середземномор'ї, а в еллініст. добу на схід до Центр. Азії та Гіндукушу; в Індії — імперії Кушан і Маур'я; анатолійські мови згасають. У 1-5 ст. н. е. в Європі пізня античність; в Індії період Ґупта; тексти вірм. і готс.; Рим. імперія та переселення народів витіснили кельтські мови на Британські острови. У 6-10 ст. (раннє середньовіччя) під тиском англо-саксів носії корнської мови мігрували з Британ. о-вів на п-ов Бретань; мови слов'ян витісняють із Балкан романські (крім румун.) і залишки палеобалканських (окрім албанської) мов; із вікінгами давньонорвезьке койне поширилося по Скандинавії, на Британ. о-ви і до Ісландії; через арабської війни та експансію тюрків іран. ареал зменшено удвічі, тохарська мова згасла; мадяри асимілювали слов'ян Паннонії. У 11-15 ст. засвідчено албанські і балтські мови; через подальшу експансію тюрків скорочено ареал слов'янської, іранської, грецької, романської мов; реконкіста і витіснення арабської мови з Піреней. п-ова та Сицилії; готська мова згасла у Криму. У 16-20 ст. герм. народи асимілювали носіїв західнобалтійських, кількох слов'янських і кельтських мов; відбулося витіснення турецької мови з Балкан на користь місцевих індоєвропейських мов.; російська мова асимілювала низку балтійсько-фінських мов. Окремі індоєвропейські мови стали мовами імперій і поширилися на всі континенти (англійська, французька, іспанська, російська, португальська, нідерландська), унаслідок чого зазнали масової асиміляції (згасли) сотні місц. неіндоєвроп. мов: 375 мов — в Австралії, 170 — у Пн. та 1400 — у Пд. Америках, 93

— у СРСР.

Етнічна індоєвропейська спільність

Етнічна І. с. (умовна назва «індоєвропейці») — гіпотетичне поняття, яке має відповідати спільності народів-носіїв індоєвропейських мов. Однак, за виявленими сучас. генетикою маркерами, зокрема Y-хромосом. гаплогрупами, не вдалося відшукати прямого біол. відповідника поняттю «індоєвроп. етніч. спільність». В Європі сучасні народи, які розмовляють індоєвропейськими мовами, мають у своєму складі в різних пропорціях переважно носіїв Y-гаплогруп І (палеоевропейські), R1b (протокельтські), R1a (протоіранські); меншою мірою N (протофінські), G (кавказькі), J (месопотамські), E (берберські), Q (алтайські); в Індії та Ірані R1a та місц. групи L, H. Y-хромосомна різноманітність в Європі градієнтна і визначена швидше географією, ніж мовою (З. Россер та ін.). Слов'янських, германських, романських біол. маркерів теж не знайдено, тому словосполучення «германські, романські, слов'янські, індоєвропейські народи» вказують не на біол. походження людей, що їх складають, а на використання ними у певний час певної етномови та культури. Класичні приклади: за Y-групами мадяри (неіндоєвропейці) дуже близькі до болгар (носії індоєвропейських мов); генетично моравці відмінні від чехів, а боснійці від сербів і хорватів, хоч розмовляють спіл. мовою.

Рекомендована література

1. A. Erhart. Indoeuropiské jazyky. Praha, 1982;
2. Гамкрелідзе Т., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984. Ч. 1, 2;
3. Клейн Л. От Днепра до Инда // Знание – сила. 1984. № 7;
4. Języki indoeuropejskie: W 2 t. Warszawa, 1986-88;
5. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підруч. К., 1999, 2-е вид. – 2003, 2006, 3-є вид. – 2008, 2010;
6. Z. Rosser. Y-chromosomal diversity in europe is clinal and influenced primarily by geography, rather than by language // The American J. of Human Genetics. 2000. Vol. 67 (співавтор); Семчинський С. В. Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов). К., 2002;
7. Тищенко К. М. Основи мовознавства: Систем. підруч. К., 2007.

К. М. Тищенко

Бібліографічний опис:

Індоевропейська спільність / К. М. Тищенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-13366>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).